

**Tożsamość, ideologia, przemoc.
Centrum i peryferie we współczesnych tekstach kultury
w Serbii**

Niniejsza praca poddaje analizie specyfikę współczesnej serbskiej polityki pamięci z punktu widzenia układów zależności pomiędzy władzą centralną a dwiema największymi mniejszościami etnicznymi występującymi na terenie Republiki Serbii. Obie grupy zamieszkują peryferyjne tereny należące do państwa serbskiego, ale swoje duchowe (narodowe) centra posiadają poza jego granicami. Jest to zatem próba zdefiniowania charakteru relacji pomiędzy serbską pamięcią kulturową a pamięcią kulturową mniejszości węgierskiej zamieszkującej Wojwodinę oraz mniejszości boszniackiej, zamieszkałej w regionie Sandżak. Na podstawie analizy tych relacji podjęta została próba zrekonstruowania geografii wyobrażonej, czyli nakreślenia mapy stosunków, które panują w przestrzeni współczesnego państwa serbskiego. Zarówno Wojwodina jak i Sandżak została opisana jako podwójne peryferie, czyli terytoria posiadające dwa centra. Dla obu jednym z centrów wewnętrznych jest oczywiście Belgrad, natomiast każda z tych społeczności ma również swoje drugie, zewnętrzne centrum – dla Węgrów jest to Budapeszt, a dla Boszniaków – Sarajewo. Ramy czasowe podjętych badań obejmują okres od 2001 do 2022 roku.

Praca próbuje odpowiedzieć na pytanie, jak wyglądają praktyki dyskursywne dotyczące tożsamości narodowej, realizowane w czasie pokoju i sterowane przez serbskie centrum, a skierowane nie tylko do samych Serbów, ale również w stronę współobywateli innych narodowości. Analizie zostaje również poddana ideologia kreowana przez węgierskie i boszniackie elity zamieszkujące Serbię. Rywalizacja tych krajobrazów pamięci ukazuje się najpełniej w przestrzeni publicznej, społecznej, jednak opisane zostały także układy znaczeniowe przestrzeni artystycznych i literackich. Istotna jest tu również perspektywa semiotyczna oraz krytyczna analiza dyskursu.

Analizowane utwory literackie zostają tu pokazane jako działanie, jako węzeł sieci relacji, który przekształca środowisko historyczne, społeczne i kulturowe. Literatura, która odnosi się do wydarzeń historycznych, jest ważnym źródłem w procesie kształtowania wyobrażeń czytelników na temat przeszłości. Na podstawie przykładowych dzieł literackich zwrócono tu uwagę na ideologiczny, manipulacyjny oraz konstrukcyjny aspekt wpływu literatury na kształtowanie tożsamości.

Przeanalizowana dynamika pola politycznego we współczesnej Republice Serbii na przykładzie relacji pomiędzy centrum a dwoma regionami peryferyjnymi to próba zrekonstruowania geografii wyobrażonej współczesnego państwa serbskiego. Przeprowadzone badania pozwoliły na wyodrębnienie kilku różnych strategii dyskursywnych służących do ugruntowywania ideologii nacjonalistycznej w społeczeństwie serbskim oraz we wspólnotach mniejszości węgierskiej i boszniackiej. Nadrzędne i zdecydowane dążenie serbskiego centrum do zastąpienia wielokulturowości monokulturowością przybiera współcześnie formę „inżynierii instytucjonalnej“. Zgodnie z kluczem narodowym następuje więc coraz większa gettoizacja, a główną cechą tworzącej się tożsamości peryferyjnej jest budowanie jej w opozycji do centralnej. Obecnie zarówno Wojwodina, jak i Sandżak stały się idealnym przykładem modelu multikulturalnego nacjonalizmu, według którego obywatele mają żyć w swoich etno-rezerwach, nie stykając się ze sobą, nie wspominając o przenikaniu się.

Praca składa się z *Rozważań wstępnych*, czterech rozdziałów, *Uwag końcowych*, *Aneksu* oraz *Bibliografii*. W części wstępnej rozprawy zostały przedstawione wyjściowe perspektywy badawcze, sformułowano również cel i zakres pracy. Zaprezentowano też dotychczasowy stan badań i strukturę całej rozprawy.

Pierwszy rozdział szkicuje historyczno-geograficzne tło pozwalające osadzić analizowany temat w czasie i przestrzeni. Następne podrozdziały stanowią rozbudowane metodologiczne podłoże rozprawy, pozwalające zapoznać się z wybranymi definicjami oraz narzędziami i kategoriami badawczymi, takimi jak ugruntowany nacjonalizm, centrum i podwójne peryferie, pogranicze, mit, banalny nacjonalizm, polityka pamięci, tradycja wynaleziona.

Rozdział drugi stanowi punkt wyjścia dla rozdziałów trzeciego i czwartego. Dotyczy on mechanizmów kształtowania serbskiej tożsamości narodowej i nacjonalistycznej ideologii. Zostały tu opisane sposoby reprodukcji symboli narodowych pomiędzy Serbami, to znaczy w tych regionach kraju, gdzie żyją głównie Serbowie (ideologiczny „ruch dośrodkowy”) oraz relacje serbskiego centrum z przestrzeniami peryferyjnymi – Wojwodiną i Sandżakiem („ruch odśrodkowy”).

Rozdział trzeci przedstawia próbę rekonstrukcji tożsamości Węgrów wojwodińskich oraz cechy charakterystyczne węgierskiej ideologii nacjonalistycznej. Pokazane zostało, w jaki sposób przedstawiciele tej mniejszości odpowiadają na serbizację przestrzeni, w której żyją. Obszerną część tego rozdziału stanowi analiza utworów literackich pisanych przez Węgrów wojwodińskich.

Poddana namysłowi została tu kwestia, w jaki sposób strategie literackie pozwalają na emancypację omawianych problemów za pośrednictwem narracji artystycznych. Na kilku przykładach pokazano rolę literatury w stawianiu intelektualnego oporu wobec dominujących narracji podwójnych centrów – zarówno Belgradu, jak i Budapesztu.

W rozdziale czwartym zostały z kolei przedstawione główne cechy tożsamości sandżackich Boszniaków oraz próba opisu boszniackiej ideologii nacjonalistycznej. Analizie poddano kulturowo-polityczne elementy przestrzeni publicznej w Sandżaku, poczynania lokalnych elit symbolicznych oraz ich związek z Sarajewem. Zwrócono też uwagę na potencjalną tendencyjność literatury, jej udział w umacnianiu propagandy i stereotypów, jak również na jej wykorzystanie w celach ugruntowania konkretnych idei wzmacniających nacjonalizm.

Rozprawę zamykają *Uwagi końcowe*. W tym miejscu zostały podsumowane dyskursywne strategie, które służą władzom do ugruntowywania ideologii nacjonalistycznej w omawianych społecznościach, takie jak strategia homogenizacji, dominacji, negacji, orientalizacji, czy strategia wzmacniania więzi z macierzą. Oprócz sformułowania konkluzji, wymieniono też kilka wątków jako propozycje do dalszych, pogłębionych studiów. Na końcu zamieszczony został *Aneks* uzupełniający zaprezentowane badania oraz *Bibliografia*.